

Stein Tønnesson

ØSTEN I VEST OG VESTEN I ØST

Ved å satse på en utstrakt kulturutveksling med asiatiske kultursentra, kan nordiske intellektuelle gå foran i utviklingen av en euroasiatisk, humanistisk universalisme der øst og vest anerkjennes som nødvendige deler av hverandre.

*Det nye fiendebildet.
Foto: John Hillelson Agency*

I stedet for å oppheve øst-vest-konflikten, har avslutningen av den kalde krigen åpnet for to nye øst-vest-konflikter: Vest mot Stillehavsasia og Vest mot Islam. I de siste årene er det blitt gjort mange forsøk på å beskrive de nye maktforholdene i verden etter Sovjetunionens oppløsning. Ved avslutningen av den kalde krigen snakket president George Bush om «en ny verdensorden», og etter Golfkrigen hadde begrepet «den unipolære verden», med USA som midtpunkt, en kortvarig suksess. Snart sluttet imidlertid USAs makt å forblinde kommentatorer verden rundt, og mange begynte i stedet å tale om «den nye verdensorden» (new world disorder).

SIVILISASJONENES SAMMENSTØT

Krisen for det amerikanske verdensbildet fikk amerikanerne til å forsøke å redefinere sine fiender, og sommeren 1993 offentliggjorde Harvard-professoren Samuel P. Huntington en artikkel i det ledende amerikanske utenrikspolitiske tidsskriftet *Foreign Affairs* der han spådde at den kalde krigens ideologiske konflikt ville bli avløst av sammenstøt mellom sju eller åtte sivilisasjoner. Den vestlige sivilisasjonen i Nordamerika og Vesteuropa vil bli utfordret av en mektig allianse av de islamske, hinduiske og konfusianske sivilisasjonene, og da vil det være usikkert hvordan de latin-amerikanske, kristenortodokse, afrikanske og japanske sivilisasjonene plasserer seg. Vest kan komme til å stå mot et stort og truende Øst, bare på en ny måte, og kampen vil igjen stå om de vestlige prinsippene humanisme, menneskerettigheter og demokrati.

Huntingtons artikkel var et forsøk på å gi Clinton-administrasjonen en ny retorikk som skulle gjøre det lettere å mobilisere de amerikanske velgerne bak en aktiv utenrikspolitikk. Heldigvis fikk ikke artikkelen stå uimotsagt, og Huntington-retorikken har ikke kommet til å prege Clinton-administrasjonen. En rekke amerikanske og asiatiske debattanter har påvist svakhetene i Huntingtons resonnement. For det første gav han inntrykk av at Nordamerika og Vesteuropa står langt mer isolert enn de faktisk gjør. Hvis verden skal deles inn etter sivilisasjo-

ner, er det rimelig å regne både Nord- og Søramerika og hele Europa (med Russland og Ukraina) i den vestlige sivilisasjonen, som også representeres av Australia og New Zealand og har betydelig innflytelse i det kristne Afrika. For det andre er det lite trolig at det islamske Midtøsten, det hinduiske India og det konfusianske Øst- og Sørøstasia vil kunne skape en allianse mot Vesten. De som tror på en slik mulighet, bør følge utviklingen i verdens største muslimske land, Indonesia, der Suharto-regimets langvarige undertrykkelse ikke kunne forhindre at det for ikke lenge siden kom til opp-tøyer på Sumatra rettet mot den kinesiske overklassen. Videre bør de studere Malaysia, der muslimske malayer, kinesere og indere lever side om side i en nasjon som tar sikte på en plass i verdens økonomiske førstedivisjon i 2020. Malaysias statsminister siden 1979, Mahathir bin Mohammad (Dr. M.) har ganske riktig gitt uttrykk for en kraftig antivestlig retorikk og har profilert seg gjennom atskillig hardkjør mot Storbritannia, Australia og «grønne» misjonærer fra Vesten. I 1980-årene så han seg som representant for «den tredje verden» mens han i dag framstiller seg som talsmann for «Asia». Men Mahathirs utviklingsmodell hviler på et multietnisk samarbeid som forutsetter at kineserne og inderne aksepterer de muslimske malayenes politiske dominans, og dessuten at malayene holder seg unna fundamentalistiske bevegelser. Islamsk fundamentalisme er like uakseptabel for ikke-muslimske asiater som kristen fundamentalisme ville være. Som *Economist* påpekte i begynnelsen av august 1994 (bilag om «Islam and the West») har de monoteistiske og individorienterte islamske og kristne religionene langt mer til felles enn noen av dem har med den konfusianske verden eller med hinduismen.

Ifølge *Economist* finnes det i dagens verden bare tre noenlunde klare aspiranter til Huntingtons sivilisasjonskamp: det europeisk-amerikanske vest, det konfusianske øst, og det islamske øst (og sør). Verken det svarte Afrika eller India er sterke nok eller har et tilstrekkelig ambisiøst eller konsolidert verdensbilde til å kunne ta del i det store spillet om verdensmakt

og kulturelt hegemoni. Det betyr at maktforholdene i dagens eller morgendagens verden trolig må forstås som en trekant med to «øst-vest-forhold» og et interasiatisk forhold mellom det konfusianske Østasia og det islamske Sørøst- og Vestasia med Nordafrika.

DET «ASIASERTE» ASIA

Ifølge sjefen for den japanske avisen Asahi Shimbuns Washingtonkontor, Yoichi Funabashi, var den kalde krigen en periode da Asia ikke var stort mer enn en geografisk betegnelse. Verdensdelen ble brutt i stykker av konflikter der utenomasiatiske stormakter spilte hovedrollen, dvs. de *to vestlige* supermaktene USA og Sovjetunionen. Etter den kalde krigen har Asia begynt å finne sin egen identitet, med det økonomisk sterke spisepinne-området (den konfusianske verden) i sentrum. Asia mangler et internasjonalt aristokrati av den typen som gjorde Europa til en historisk enhet, men nå har Asia i stedet fått en internasjonal «e-mail-middelklasse» med sterke globale ambisjoner. Denne middelklassen er nå på vei til å realisere med fredelige midler det programmet for et «storasiatisk velstandsområde» som Japan forsøkte å skape med militære midler under den andre verdenskrigen. «Asia vil ikke lenger la seg behandle som et spillkort; hun krever respekt som spiller,» skriver Funabashi (*Foreign Affairs*, nov/des. 1993).

Funabashis asiabegrep omfatter i første rekke Stillehavsasia og dessuten India, men ikke mer av den islamske verden enn de muslimske statene i Sørøstasia: Indonesia, Malaysia og Brunei. I det «asiaserter» Asias e-mail-middelklasse spiller etniske kinesere hovedrollen. Når Indonesia, Thailand og Malaysia er med blant de raskt voksende økonomiene, har de i stor grad sine sterke kinesiske businessmiljøer og deres internasjonale forbindelser å takke. I dag har kineserne også faktisk fått større økonomisk spillerom i det «sosialistiske» Vietnam enn de hadde i Sør-Vietnam før 1975; Taiwan, Hongkong og Singapore er Vietnams viktigste investeringskilder og handelspartnere. De økonomiske og intellektuelle sentra for det nye «asiaserter» Asia er

(om vi ser bort fra det overprisede og immobile Tokyo): Singapore, Taipei og Hongkong. Alle tre er kinesiske byer. Seoul, Shanghai, Guangzhou og Saigon er dessuten på vei opp.

Det «asiaserter» Asias forsøk på å avgrense seg fra Vesten ble først for alvor oppdaget under FN-konferansen om menneskerettigheter i Wien 1993, da en rekke asiatiske stater nektet å godta noen form for humanitært begrunnet vestlig innblanding i deres indre anliggender. I juni 1994 forsøkte asiaterne å framlegge et mer systematisk verdenssyn under en konferanse i Singapore med tittelen «Waves of the Future». Framstående ledere fra en rekke land var med, også land som fortsatt styres av kommunistpartier (Kina og Vietnam).

Deltakerne kappet med hverandre om å love fortsatt vekst i Asia, og om å peke på kontrasten mellom asiatisk arbeidsomhet og samfunnsånd og det moralske forfallet i Vesten. De lovet å ikke akseptere noen form for vestlig press, verken på økologisk eller menneskerettslig grunnlag. Asiaterne skulle nok selv klare å beskytte miljøet sitt, og sikre slike menneskerettigheter som lar seg forene med asiatiske krav om kollektivt ansvar. Konferansedeltakerne benyttet også anledningen til å kreve fortsatt adgang til de europeiske og amerikanske markedene, og advarte mot vestlig proteksjonisme. «Den åpne dørs politikk», som tidligere var en amerikansk parole, er blitt vendt til et asiatisk krav mot vest.

Konferansen var preget av en sterk selvfølelse med skarp profil mot Vesten, men mye av det som ble framhevet som mål på asiatisk suksess, var i bunn og grunn i overenstemmelse med det vi ofte tenker på som en «vestlig utviklingsmodell»: markedsøkonomi, moderne teknologi, rettsstatsprinsipper. Også menneskerettigheter og demokrati ble nevnt som positive verdier, om ikke i «vestlig betydning», og alle var enige om at Vesten ikke skulle forsøke å belære asiater om demokrati.

DEN ISLAMSKES REFORMASJONEN

Det andre asiatiske alternativet, politisk Islam, har sitt eget rettssystem – den islamske loven –

som gjør seg gjeldende i området fra Indonesia i øst til Kazakhstan i nord og Mauretania i vest. Den islamske middelklassen har en mye svakere økonomisk og maktpolitisk basis enn e-mail-klassen i spisepinne-området. Ja, den har gjennomgått en periode med enorm økonomisk, sosial og politisk frustrasjon siden 1970-årene. Men så har den utviklet en desto mer krystallisert og aggressiv kritikk av det umoralske og imperialistiske Vesten.

Noe av det sentrale i politisk Islam (den islamske fundamentalismen) er å fornekke det vestlig-sekulariserte skillet mellom det religiøse og det verdslige. *Economists* august-bilag om «Islam and the West» sammenligner den islamske fundamentalismen med den protestantiske reformasjonen i Europa i begynnelsen av 1500-tallet og peker på tre grunnleggende likheter: skuffelse og avsky overfor såvel religiøse som politiske institusjoner, en nesten kosmisk desperasjon, en kraftig trang til å finne tilbake til troens kilder (de opp-

rinnelige tekstene), og økonomiske og kulturelle rystelser påført utenfra. Reformasjonens Europa ble rystet av gull fra Amerika og antikk filosofi fra araberverdenen. Dagens islamske land ristes i sine grunnvoller av de skjevhetene som følger av oljen og det fortsatte press fra vestlig-sekulariserte ideer.

Stikk imot den vanlige tendensen til å riste på hodet over islamsk fanatisme peker *Economist* på visse tendenser i demokratisk retning innenfor politisk islam i Tunisia, Egypt – og Iran, og uttrykker et håp om at islamistene

etter hvert kommer til å beslutte seg for å leve med markedsøkonomi, kvinnes rettigheter og demokratiske institusjoner. Om dette skal skje, må det ta tid, og Vesten må innta en nyansert holdning overfor islamistene. Vesten må forsvare fundamentale prinsipper og interesser mot terroristiske angrep, men ikke, som Frankrike fikk Europa til å gjøre i forhold til Algerie, støtte et militærstyre mot en islamsk folkebevegelse.

Før eller senere kommer islamistene til å overta i Algerie, og da gjelder det å unngå at de nye lederne slår inn på en total ekstremisme. «Ikke en gang til!» skriver *Economist* ved siden av et stort oppslått bilde av en korsridder som stikker sverdet i en araber.

«Vesten må ikke støtte et militærstyre mot en islamsk folkebevegelse, som i Algerie.»
Foto: Der Spiegel

ORIENTALISME

Hva har dette med «orientalisme» å gjøre? Jo, de nye øst-vestforholdene gjør det nødvendig, ja uunngåelig, å gjenoppta det oppgjøret med tradisjonell vestlig kulturimperialisme og overlegenhetsfølelse som ble påbegynt under avkoloniseringen i 1950- og

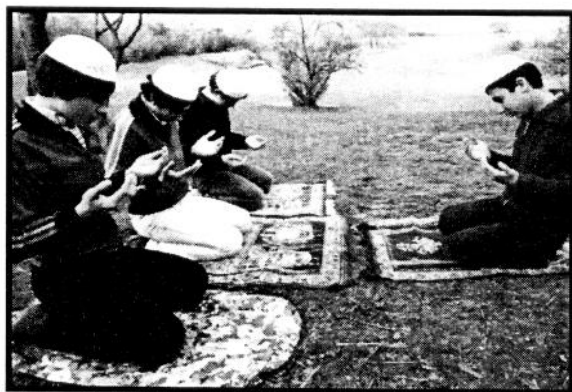
60-årene. Dette oppgjøret ble på en uheldig måte ideologisert og forvridt av konflikten mellom marxisme og kapitalisme og ideen om «de tre verdener». Sven Lindqvists bok «Utrota varenda jävel» fra 1992 går et godt stykke for langt i sitt nærmest masochistiske forsøk på å gjøre Europa til arnestedet for all djevleskap, men ikke desto mindre utgjør boken et positivt forsøk på å provosere fram en nødvendig debatt.

Etter min mening utgjør Edward Saids bøker noen av de fremste inspirasjonskildene til oppgjøret med den orientalistiske tradisjonen,

den som delte øst i «Det nære østen», «Midtøsten» og «Det fjerne østen», gjorde jege-re, bønder, kulier og mandariner til studieobjekter for overlegen vestlig vitenskap, kategoriserte dem etter rase, språk og religion og gjorde koloniadministrasjon til en slags vitenskap med egne skoler. Suids siste bok tar for seg den palestinske frigjøringskampens historie, men det er hans to tidligere bøker *Orientalisme* (1994) og *Culture & Imperialism* (1993) som jeg først og fremst har i tankene. Hvor Lindqvist tar for seg Vestens verste eksesser og påstår at de utgjør essensen, dissekterer Said den implisitte nedvurdering som har preget to områder vi oftest skammer oss mindre over: språkforskning, samfunnsforskning og skjønnlitteratur. Said har da også blitt møtt av heftig kritikk fra sosiologen Ernest Gellner, og fra litteraturvitere og filologer som identifiserer seg med orientalismen som vitenskap. Men Said har ikke forsøkt å fordømme vestlig litteratur og vitenskap som sådan. Han har villet nærlese et utvalg bøker, med Michel Foucaults metode som redskap, for å avdekke dominansforhold. I *Times Literary Supplement* i 1993 førte Edward Said og Ernest Gellner en spennende debatt om hvor grensene skal trekkes mellom ideologi og vitenskap.

OKSIDENTALISME

I det nye oppgjøret med orientalismen må vi regne med en betydelig sterkere deltakelse fra sør og øst enn vi hittil har vært vant til. Det finnes et enormt reservoar av agg og hevnløst i all

Tyrkiske innvandrere i Berlin. Foto: Der Spiegel

den viten som det raskt voksende antall afrikanske og asiatiske intellektuelle kan skaffe seg om Vestens historiske misgjerninger. Og det foreligger selvsagt tradisjoner for vest-kritisk østlig vitenskap og litteratur på språk som vestlige intellektuelle sjelden leser, selv ikke «orientalistene», de har nemlig ikke lært sine «fremmedspråk» med sikte på å lese om seg selv. Spørsmålet er om de vestlige intellektuelle vil makte å absorbere, forstå og ta inn over seg de angrepene som kommer når de foreligger i vestlig språkdrakt, eller om de vil forskanse seg i huntingtonske forsvarsreaksjoner.

Vesten må nå regne med å bli objekt for kritiske østlige studier. Det vil komme bøker om Vestens vekst og fall, utgitt i Kairo og Singapore. Oppløsningen av familiesamholdet, forfallet i samfunnsmoral, mangelen på disiplin, degraderingen av kvinnekroppen gjennom offentlig pornografi, voldsdyrkingen i filmindustrien, sekulariseringen, den økonomiske stagnasjonen og den amerikanske gjeldsspiralen. Slike emner kan danne grunnlag for utallige avhandlinger ved østlige universiteter. Kanskje vil de være mindre opptatt av vestlige overgrep enn før, og mer av Vestens selvødeleggelse – til skrekk og advarsel.

Den som mest programmatisk har gjort seg til talsmann for å gjøre Vesten til studieobjekt og vende rundt på orientalismen, er professor Hasan Hanafi, bestyrer av det filosofiske instituttet ved Universitetet i Kairo. Han besøkte Norge høsten 1994. Siden 1965 har Hanafi utgitt en serie bøker om filosofiske og religiøse spørsmål, og var en tid ansatt ved FN-universitetet i Tokyo. I 1992 utgav han en bok på 881 sider om oksidentalisme (*Muquaddima fi ilm al-Istighrab* [Introduksjon til den oksidentalistiske vitenskap]). Hanafi vil gjøre Vesten til et vitenskapelig objekt på samme måte som vestlige vitenskapsfolk med den største selvfølgelighet gjør med Østen. Målet er å gjenreise en uavhengig arabisk intellektuell tradisjon. Inntil nå har Vesten vært lærer og vi dens elever, sier Hanafi. Hvor lenge kan dette vare? Hans svar er: Så lenge vi ser på Vesten utelukkende som en kilde til kunnskap og ikke som et objekt for undersøkelse. Arabere må lære å dissekere

Vesten på samme måte som man gjør med en mus i et laboratorium, sier Hanafi, som er overbevist om at Vesten er i nedgang. Da et fransk blad spurte ham om Francis Fukuyamas påstand om at historien hadde nådd sin slutt, svarte Hanafi: «For arabere, afrikanere, latin-amerikanere og asiater er ikke historien slutt. Den har kanskje ikke en gang begynt» (Intervju med Hassan Hanafi i *Arabies*, 1992). Historien behøver ikke å sammenfalle i øst og vest. For araberne var den perioden som Vesten kaller «middelalder» den virkelige antikken. Nå er tiden inne for en renessanse.

Men Hassan Hanafi ser ikke Japan som noen inspirasjonskilde: «Japan er et land jeg kjenner», forklarer han, «det er på en og samme gang en kjempe og en dverg ... på det filosofiske området er det en dverg. Det finnes en fransk, tysk og angelsaksisk filosofi, men ingen japansk. Det er det fremste oversetterlandet i verden. Det oversetter, men skaper ikke.» Araberne kan derimot være kreative hvis de bare greier å frigjøre seg fra Vestens mytiske dominans. Araberne må ikke la seg lure av tanken om en universell kultur. Dette er en myte skapt for å føre de undertrykte bak lyset. Slik ble det gjort i det gamle Egypt og senere av kineserne, hinduene og av Vesten. Hanafis mål er å rive helteglorien av Vestens fremste guder: Descartes, Kant, Hegel og Marx.

UNIVERSALISME TROSS ALT

Oppgjøret med orientalismen er en oppgave for asiatiske og afrikanske intellektuelle. Det de sier og skriver vil bli kjent i vest, og måten deres angrep blir møtt på her blir en prøve på den europeiske kulturens tilpasningsevne. De gamle kolonilandene Storbritannia, Frankrike og Nederland vil være i brennpunktet, men Tyskland og de nordiske landene burde også ha mulighet for å følge med i det som skjer i Asia, og gi sitt bidrag til å bevare noen av orientalisttradisjonens faktiske kunnskaper, så vidt mulig befridd fra kulturimperialistisk slagg. Det vil

fordre nyansert informasjon og en likeverdig utveksling av forskning og debatt mellom øst og vest. I Norge er det et godt tegn at vi har fått slike gjennomtenkte, innsiktsfulle og uimperialistiske bøker som Tove Stang-Dahls *Den muslimske familie* (1992) og Kari Vogts *Islams hus* (1993), og at universitetene har innledet et mer målrettet samarbeid med læresentra i øst. Målet må være å motvirke «sivilisasjonenes kamp» gjennom «kritikk og selvkritikk»—hvis dette uttrykket fortsatt er tillatt. På lengre sikt skulle det da være mulig å etablere en kulturutveksling som gjør det mulig å kombinere vestlig og østlig kultur med grunnlag i en flerkulturell universalisme som ikke fører noen bak lyset.

Orientalisme-kritikeren Edward Said gir uttrykk for et lignende håp i sine bøker. I *Culture & Imperialism* forteller han om hvordan han som ung levde i et kolonialistisk Midtøsten der det tross alt var mulig å reise uhindret over land fra Libanon og Syria gjennom Palestina og videre vestover, og der man ved lærestedene kunne studere sammen med folk fra hele araber verdenen: muslimer og kristne, armenere, jøder, grekere, italienere, indiere og iranere. Alle levde under det samme kolonistyre, men senere kom nasjonalismen med dens sterke identitetskrav og skilte folkene fra hverandre. Said kan ikke mistenkes for å lengte tilbake til kolonitiden, men han håper å få oppleve et nytt Midtøsten med åpne grenser.

Mot slutten av boken gjengir Said som et slags credo et vidunderlig sitat fra den kristne 1200-tallsmunken Hùgo av Sankt Victor: «Den som elsker sitt hjemland er en god begynner; den som ser hele jorden som sin egen, er allerede sterk; men bare den er fullkommen for hvem hele verden er et fremmed sted.»

Artikkelen bygger på forfatterens innledningsforedrag ved et nederlandsk-nordisk asiaforskningskurs i København i oktober 1993. Foredraget er også blitt brukt som grunnlag for artikler i Nias-Nytt nr. 2, 1994 og i Sydsvenska Dagbladet, 21. august 1994.